

Výklad o lidských právech

Ladislav Hejránek

◆ přednáška, česky, vznik: nedatováno

◆ lecture, Czech, origin: nedatováno

Výklad o lidských právech

[strojový, neredigovaný přepis – model Gemini 3 (flash/pro) – únor 2026]

--- (s1_cleaned.flac) ---

Hejdánek: Ta myšlenka, že lidská práva lze založit jako přirozená, sama vyžaduje jistý výklad. My jsme si něco málo z toho říkali, jak to vlastně začalo ve starém Řecku a jak ten rozdíl mezi tím, co je *fýsei* a co je *thesei* nebo *nomó*, jak vlastně je ustaven a diskutován v té době sokratovské a sofistické. Hlavně sofisté přišli s tímhle rozlišováním.

Ale nestačí zůstat jen u toho, protože *fysis* znamená něco jiného, než je příroda. Nicméně to nás může zajímat jen historicky, ale nepochybnou skutečností je, že to, co dneska chápeme jako přírodní nebo přirozené, že svým způsobem je stále ještě totéž, co tato slova znamenala v té době, kdy se o tom začalo hovořit. Já bych tedy jen připomněl, nebudu to rozvádět, že v té podobě, jaké my to známe, je přirozenost chápána jako výbava, jako výstroj, jako něco, co je člověku dáno, co se člověku dostává už v okamžiku narození.

Takže nevím, jestli jste se na to podívali někde, jestli jste to tam mohli sehnat, nebo ne, jen ocituji, že ve *Všeobecné deklaraci*, která se stala základem všech těch dalších dokumentů mezinárodních, tam je formulace, že všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovní co do důstojnosti a práv. Tahle formulace je tím, co chceme podrobit kritice, a nikoliv jen kritice co do konkrétní formulace, ale co do té základní myšlenky.

Je absurdní říkat, že se malé dítě narodí a je hned svobodné. My to dneska chápeme jinak. Nás vůbec nenapadne, že tahle formulace mířila jinam, než my to dnes chápeme. To, že se lidé rodí svobodní, znamená, že se nerodí jako otroci. Čili to byla formulace americká, a dokonce ne celoamerická, zase jen takový historický detail, že 12. června 1776 najdeme tuto formulaci v *Deklaraci lidských práv*, kterou odhlasoval konvent zástupců lidu Virginie. To je z jednoho státu amerického, ve Virginii.

Tam to bylo ještě dříve. Ta francouzská formulace, která to převzala v revoluci, je druhá. Tohle všechno je historické pozadí toho, co jsme zdělili a co tam je ve *Všeobecné deklaraci*, která je vlastně poměrně recentní záležitost. Je evidentní, že i to slovo, že se lidé rodí svobodní, bylo míněno, že se nerodí jako otroci, a že vlastně to bylo neobyčejně důležité proti Jihu, kde se nechtěli toho otrokářství vzdát. Celá ta válka vníroamerická, válka Severu proti Jihu, i když její motivy a zdroje byly komplikovanější, se v podstatě vedla o to, zda otroctví dál bude fungovat, nebo zda se zruší.

Dnes už to nemáme v paměti a když se řekne, že se všichni lidé rodí jako svobodní, tak nám to zní dost divně, protože malé dítě přece žádnou svobodu nemá. Malé dítě je vrženo do určité rodiny, do určité společnosti, do určité situace, kterou nevolí, nemůže se k ní vyjádřit, protože ji vůbec nezná. Malému dítěti nezbývá nic jiného než to vzít na vědomí a do toho se nějak zabydlet. Jediný protest, který může vznést, je, že začne rvát. Ale jistě chápete, že to je proto, že už to chápeme dneska jinak. Po pouhých dvou stech letech, vlastně už je to víc, když je to 1776, no tak to je skoro dvě a čtvrt století.

Tehdy to mělo určitý smysl, tehdy to mělo určitý význam, protože to stálo proti koncepci, že když se dvěma otrokům, ať už v manželství nebo v mimosvobodném styku – víte, že nebylo jednoduché pro otroky uzavírat manželství, že o tom vždycky pán rozhodoval. A navíc ještě spousta těch malých otročat neměla pevné rodiče, akorát matka byla jistá. A ještě otázka, jestli to dítě zůstalo u té matky. Zacházelo se s otroky téměř jako se zvířaty. Tak ta formulace, že se každý člověk rodí jako svobodný, vlastně byla nedostatečná v tom smyslu, že ten otrok se ani za člověka nepovažoval. To byl velký problém a myslím, že značnou roli v tom sehrálo křesťanství, že bílým křesťanům prostě muselo dříve nebo později být blbě mít za to, že mají doma černá zvířata, která zpívala spirituály. To je věc, která se nesrovnávala s křesťanským svědomím. Takže to, že ti dovezení otroci samozřejmě nebyli křesťany, a že se stali křesťany, že to ze strany těch otroků velmi často bylo takové přizpůsobení, do jisté míry *oportunní*, protože to ztěžovalo tomu pánovi možnost zacházet s tím otrokem jako se zvířetem.

Ta zbožnost křesťanská, taková ta zbožnost specifická, zbožnost černošská ve Spojených státech, byla do jisté míry takovou vítanou ideologií osvobozovací. Čili do jisté míry tam to křesťanství hrálo z perspektivy

těch otroků roli, kterou křesťanství vlastně vždycky má mít, to jest osvobození. Že to je pravda, která osvobozuje.

Takže vidíme – to je všechno, co jsem tímto úvodem chtěl říct –, že rozdíly nejsou jenom oproti starověku, ale jsou také oproti té době již vlastně moderní, která začínala těmito rozpory, do značné míry vyřešenými již v Evropě. V Evropě otroctví končí s pokřesťanstvím. A v Americe nejenom že žije, ale dokonce se to otroctví stabilizuje, strukturuje novým způsobem a pokřesťanství se. Dostává se mu místo v rámci křesťanství, v rámci křesťanských rodin. Už to není chlív, je to něco lepšího než chlív pro ty černochoy, ale není to ještě to, co v Evropě čeledín. Je to něco ještě na cestě mezi zvířetem a člověkem, ale už to křesťanství tam hraje roli přinejmenším zapojování těch černochoů, alespoň některých černochoů, do rodiny. Protože samozřejmě běloši jsou stále línější a nakonec těm otrokům dávají všechny práce i v domácnosti. Takže někteří černoši prostě dělají úkoly, které normálně rodina plní sama.

Děti si vyvíjejí své osobní vztahy, neobyčejně srdečné, tak, že visí na těch černošských chůvách, na těch černoškách, které pečují o domácnost, kdežto ty dámy spíš jsou v té lepší společnosti. Takové polidšťování dochází tak daleko, že nakonec se otroctví jeví jako cosi lidumilného. Být otrokem a mít takového hodného křesťanského pána, to je vlastně ohromný výdobytek. A proč to je výdobytek? Protože člověk se už rodí jako otrok. To prostě patří k věci.

Proti této ideologii, která se začala humanizovat, která se začala vylepšovat podobným způsobem jako ke konci Řecka a někdy v polovině Říma, kdy nejrůznější příčiny a motivy vedly k osvobozování otroků. A byla to tedy ideologie nejenom ošklivá, to si musíme uvědomit. Pro celou řadu otroků to byla otázka jakési oddanosti, až psi oddanosti vůči pánu. My to můžeme číst ve slavných dílech, jako je *Chaloupka strýčka Toma* a podobně.

Jiný hlas: Tam se o toho pánka pečuje, kde vlastně vystupuje ta postava jako černošský táta.

Hejdánek: Ano, to patří k této tradici. Takže tady musíme pochopit, proč došlo k té obrovské bratrovražedné válce, takřka bratrovražedné. V té církvi asi moc bratři nebyli, ale byli bratři v Kristu, na obou stranách byly křesťanské. A bylo to něco, co bylo v rozporu s ústavou nebo aspoň s některými body ústavy jednotlivých států. Proto šlo o to, jestli to bude v té celkové ústavě, nebo ne. Ty státy by se prostě nemohly spojit, kdyby toto nebylo vyřešeno. A když to nebylo možné vyřešit argumenty, tak se to muselo vyřešit vojensky.

Je to hrozná věc, ale ukazuje to, že někdy takové věci jsou naprosto... Asi dodnes by ta věc nebyla vyřešena. Kde by byl King, Martin Luther King, kde by byla ta situace, která po jeho smrti otrásla Amerikou? Kde by byla ta situace, že existují dnes prvotřídní černí právníci v Americe s velkou klientelou, nejenom černou, ale také bělošskou?

Prostě to, co nás čeká tady v jiných rozměrech, nejenom pokud jde o Romy, ale pokud jde o Vietnamce, kterých je tady velká spousta a kteří se chovají úplně jinak, takže nevdá a lidi tomu nevěnují pozornost. Ale to je jenom zdánlivé, je to velký problém a přijdou další. To nás ještě čeká, ale v jiné podobě. Tam šlo o otroctví a proti tomu otroctví stojí ta myšlenka té svobody všech lidí. Jde o antropologii novou a jde o pojetí svobody, které je velmi zúženo na to, že to není otroctví. Je to postaveno proti otroctví. Není to svoboda v tom smyslu, o jakém mluví třeba filosofové, zejména teda jak se o ní začalo mluvit po této válce, poslední světové válce, *Sartre*, *Camus* a podobně.

To je svoboda rozhodování, svoboda svědomí a takové, to jsou až další věci. Tady to bylo rozhodně postaveno proti. Takže i to slovo svoboda, i to slovo příroda má své konotace odlišné kdysi dávno v tom Řecku, odlišné potom ve středověku, odlišné v novověku a odlišné v těchto moderních časech, ve kterých ještě stále jsme.

Čili jenom ta formulace sama nestačí. Nicméně dneska to je tak, že když se řekne přirozený, tak se tím myslí opravdu něco spjatého s přírodou a s narozením.

A my jsme si ukázali, to jenom zopakují, že to nevyhovuje zejména, když dnes si stále více uvědomujeme, jak musíme respektovat lidská práva a lidské svobody nejenom těch, kteří se narodili, ale také všech těch, kteří se ještě nenarodili, a dokonce jejichž rodiče se ještě nenarodili. Jak musíme stále přijímat

odpovědnost, uvědomovat si odpovědnost a přijímat ji za to, co tady necháváme těm generacím, v řadě generací, které ještě přijdou. Musíme respektovat tyto ještě nenarozené generace a jejich základní práva. V tomto smyslu tedy to slovo přirozený přestalo plnit funkci, přestalo plnit tu významotvornou funkci. Vyvolává konotace, které jsou nejenom nepotřebné, ale které jsou matoucí. A my musíme základní lidská práva chápat jinak, bez vazby na přírodu a přirozenost a bez vazby dokonce na danost, na existenci člověka nebo společnosti, mnoha lidských jedinců.

My musíme o právu a o svobodě, o právech a svobodách uvažovat i v případě, kdy ještě vůbec nevíme, zda se ti lidé narodí. Už teď musíme zachovávat respekt vůči tomu, kdyby se narodili. Z toho tedy vyplývá taková konkrétní věc, že zdánlivě radikální a zdánlivě krajní pozice katolická, a to prostě ne jenom nějaká katolická, ale přímo papežova, že je třeba respektovat lidskou důstojnost u zárodku několik hodin starého nebo čerstvého, že se musíme k zárodku od chvíle spojení gamet chovat jako k perspektivnímu člověku, jako k budoucímu člověku, což znamená některé důsledky, které zde nemusíme zmiňovat, týká se to umělých potratů a týká se to celé řady záležitostí, které se s tím dají spojit.

Tato pozice teoretická zdaleka není dost radikální a je zatížena tou vazbou, to je od starých Řeků, tou vazbou toho pravého, toho, co má být, toho, co nás zavazuje, na to, co je. Jako bychom odpovídali jenom za jsoucí lidi, jenom za ty, kteří se již začali vyvíjet. Po mém soudu je to málo radikální. Je potřeba převzít odpovědnost a chovat se odpovědně, respektovat svobody a práva také těch lidí, kteří ještě vůbec nejsou a my ani nevíme, zda budou. A přesto musíme ta práva...

Čiliázat základní lidská práva na člověka, který je, který se už narodil nebo aspoň byl počat, je prostě polovičatost.

Takže naším hlavním argumentem není, že se děti rodí nesvobodné a ke svobodě musí být teprve vychovávány a vedeny, ale že se ani nerodí jako lidé. Protože třeba podle *Aristotela* člověk je *zōon logon echon*, to znamená zvíře, které mluví. Ale malé děti se rodí jako nemluvňata. Tak například podle *Aristotela*, podle *Aristotelovy* definice člověka, dítě ještě není člověk. Dneska už to není možné, ale není nejdůležitější argumentovat tím, že se děti nerodí svobodné a nerodí se mluvící a nerodí se jako lidé kulturní, kultivovaní a tak dále, že se musí kultivovat, že se musí naučit chodit, nechodí po dvou, nechodí vůbec, musí se naučit chodit, nejdřív lezou, jsou to lezouni, pak jsou to ta batolata, která ještě nechodí, ale batolí se a tak dál, my tohle všechno přece víme ze zkušenosti.

Takže nemůžeme připsat tohle všechno už dítěti, které se narodilo právě, tím méně to můžeme připsat zárodku. A přesto, že tohle nemůžeme dělat, přesto musíme respektovat ta práva. Čili ta práva nejsou naše, nejsme to my, kteří máme ta práva, ale ta práva nás předcházejí.

Mě samotného na tuto myšlenku přivedl Rádl v své *Útěse z filosofie*, kde se mluví nikoliv o právech, o právu, nýbrž o pravdě. Najdeme tam tu myšlenku, že nejsme to my, kdo eventuálně máme pravdu, nebo nemáme pravdu, nýbrž je to pravda, která má nás. K tomu se ještě za chvíli dostaneme.

Ta myšlenka u Rádla je výsledkem jeho rozpoznání, že ta velká dlouhá tradice filosofická, která pronikla potom i do lidí, kteří vůbec o filosofii nic nevěděli a nevědí, ale kteří to všechno považují za samozřejmost: totiž že pravda spočívá v tom souhlasu našeho myšlení, našich vědomostí i našeho chování nakonec. I když to původně, pod vlivem *Aristotela*, bylo chápáno čistě jako záležitost myšlení a mluvení, záležitost *logu*. *Aristoteles* to byl, který vyjádřil, že místem pravdy je *logos*. To je taky už jistá redukce. Nicméně ta nejzákladnější redukce, ta nejzákladnější chyba spočívá v tom, že pravda byla chápána jako něco závislého na tom, co jest.

A protože u nás v češtině pravda, spravedlnost, právo a tak dále, všechno je to pravé, tak nám nedělá potíže přejít od pravdy k právu a můžeme tuhle myšlenku aplikovat taky na právo. Tím spíš, že jsme už našli nějaké důvody, proč tak učinit. Tak můžeme tedy po vzoru toho, co řekl Rádl o pravdě, říct, že tedy lidská práva nejsou něco, co člověk nebo lidé mají, nýbrž naopak lidská práva mají nás. A jak Rádl tam říká, pravda není náš výtvar, nýbrž my se do pravdy rodíme, tak obdobně můžeme říci, že ta základní lidská práva nejsou něco, čím jsme vybaveni jako nějakou vlastností, že to není tedy něco, co máme, ale že nás předcházejí a že tedy tady jsou dřív než my a my se do nich rodíme.

Čili není to tak, že když se dítě narodí, tak je vybaveno lidskými právy, nýbrž to dítě se rodí do lidských práv. Podobně jako to Rádl říká o té pravdě, že se rodí do pravdy. A mohli bychom to tedy tak zobecnit – to ještě pořád myslíme tradičně, pořád je to nějak spjato s konotacemi, které jsou nepříjemné, abychom to museli vždycky opravovat – tak budeme mluvit o tom to pravé. Čili rodíme se do toho, co je to pravé. Není to tak, že to pravé se řídí podle nás, a není to tak, že se řídí podle toho, jak věci jsou. To pravé naopak ukazuje věci, které jsou, jako to, co jsou a jaké jsou, a to se může stát také, že nejsou tak, jak mají být.

Tento obrat sám má své problémy. Já bych chtěl upozornit na to, že se toho týká také jakýsi komentář, který můžete najít u jednoho významného českého filosofa, jehož význam vlastně trvá dodnes, ani ne tak u nás – u nás se skoro o něm nemluví – ale v Evropě. Já nevím, jak je to s Amerikou, možná taky někdo odtamtud ví, ale v Evropě ještě pořád existují seminární čtení jeho slavné knihy, která se jmenuje *Dialektika konkrétního*. Autor je Karel Kosík.

Karel Kosík byl velký marxista. On sám sice nevyhazoval studenty ani profesory po osmačtyřicátém roce, ale jenom proto, že byl v té době v Moskvě, jinak by to býval dělal. A třeba jeho žena, s kterou se později rozvedl, ta skutečně aktivně vyhazovala, konkrétně byla u toho, když byl vyhazován Patočka. Tento muž se nyní už asi nepovažuje, on to nikde veřejně neřekl, ale všechno naznačuje, že se nepovažuje za marxistu, nebo alespoň slovo marxismus nemá rád.

Jiný hlas: On o tom mluvil jako o současné ideologii. On o tom mluvil takhle předtím už.

Hejdánek: Aha, no tak prosím, v tom případě tím lépe. Já nemám rád marxisty, kteří se k tomu dneska už nehlásí, jako je třeba Machovec. Ten výslovně tedy odmítl někam jít, protože se už nepovažuje, říkal, že se už nepovažuje za marxistu. Já jsem byl tam odmítnut z jiného důvodu zase, ale tak jsem se to dozvěděl, že tam taky odmítl. Já jsem byl pro diskusi, pro dialog, ale ne s těmi subalterními bývalými dohlížeči. A ať tam vezmou tedy Kosíka nebo Machovce. A oni říkali, že Kosík odmítl tam jít a Machovec řekl, že už není marxista. Tak jsem myslel, že Kosík taky, tak ne, on se považuje za marxistu.

Tak já bych chtěl upozornit tedy na to, že já jsem kdysi v práci, kterou jsem v té malinké studii připomněl – ta nemohla vyjít v *Tváři*, a tak potom vyšla v takovém sborníčku před mnoha lety – jsem upozornil na to, že přibližně sto let, velmi přibližně sto let před... Rádlem, který to napsal do *Útěchy*, že ne my máme pravdu, ale pravda má nás, že sto let před ním to řekl Karl Marx. Mladý Karl Marx, ještě před tou revolucí osmačtyřicátou, v roce čtyřicet dva, to napsal ještě jako mladý novinář, myslím, že do *Rheinische Zeitung* nebo tak někam. A kdybyste se na to chtěli podívat, tak je to v prvním svazku sebraných spisů Marx–Engels.

Napsal něco podobného také, že pravdu nemáme my, ale pravda má nás. Tahle výslovně, tahle formulace tam je. Kosík k tomu upozornil po dlouhých letech ve své studii – je to poprvé otištěno v *Jinochu a smrti*, a to vyšlo devadesát čtyři, pak znova to vyšlo v těch sebraných, v takových výběrech, tam je ten *Jinoch* taky. A původně je to snad ještě o něco starší, ale snad jen samizdatově.

Ten upozornil na to, že tam je vidět jakési malé nepochopení toho, o co jde. Napsal nebo upozornil, že v souvislosti s rozumem, tedy nikoliv s pravdou, ale v souvislosti s rozumem zase něco podobného prohlásil Schelling. Že tedy ne my máme rozum, ale rozum má nás. A v souvislosti s láskou Ludwig Feuerbach, že ne my máme lásku, ale láska má nás.

A provedl tam *komparaci*, že to je vlastně jakási fráze, je to obrat. Kosík užívá slova obrat. Tohoto obratu že užilo už víc filosofů. Jakoby šlo o obrat. Rozumíte? To je naprosto nepochopení věci. Tady nejde o obrat, tady nejde o rétorickou formu. Tady jde o myšlenku.

A pochopitelně, když Feuerbach řekne, že třeba láska má nás a ne my máme lásku, tak to má význam, že jsme propadli lásce, že jsme propadli vášni, že to na nás sedlo a nevíme jak. I kdybychom to sebevíc pozitivněji hodnotili, tak nakonec to je něco, co z nás činí jaksi bezbranné oběti toho, co na nás dopadá. Je otázka, jak to bylo u Schellinga. Schelling samozřejmě to nemyslí tak jako Feuerbach. Tam to není osud, který na nás dolehne a nevíme jak a nemůžeme se tomu bránit. Tam to je spíš jakási *meta*, ke které se člověk ale dostává tak, že to na něj padne. Asi tak, jako jsem to už myslím i tady říkal o tom synkovi,

který, když byl menší ještě – on je ještě dost malý i teď, ale když byl menší, tak byl takový strašlivě divoký, který se rozvztekl a úplně šlel, tak prostě řval jako pavián a skákal jako taková dlouhá žížala, skákal do výšky a přitom řval jako pavián. Nebyl k utišení, jenom jediný způsob vymyslela jeho matka, že začala mluvit o číslech. A vlastně, aniž ho překřikovala, zadala nějaký matematický výpočet. Načež on, ještě se mu řinuly slzy, ještě hlas mu brečel a už začal počítat. A to byl jediný způsob, jak ho přivést z toho řádění do normálnějšího stavu. No, bylo to cvok první třídy samozřejmě, a našla metodu, jak na to.

Tam tedy na tom vidíte vlastně, ono ho strhlo počítání, to je vlastně rozum. Z té vášně ho vytrhl rozum. V takové divné podobě, ale on byl tak stržen tím rozumem, že dokonce i přestal šlel. Takhle to je spíš než jak to bylo u toho Feuerbacha, tak je to u toho Schellinga. Ten rozum je jakási droga. Ten rozum nás vytrhne z toho, v čem jinak jsme, a my najednou jsme poddáni tomu rozumu. Schelling to tak ještě nemyslel jako poddaní, on myslel spíš jako oddání. Ale víte, že dneska je jednak mezi mladými lidmi po celém světě, zejména v tomto evropském teda světě, ale také už v podobě písemné, v podobě knížek nebo článků, přítomna taková averze vůči rozumu a vůči logice, že logika je znásilnění. Že prostě chtějí po někom, aby, když napíše nějakou práci seminární, aby to mělo rozum, že je vlastně nucen k něčemu, co je proti přírodě. Že je to člověk, který je přiveden do situace, kdy jsou mu navěšena pouta, kdy je zavřen do klece rozumu, kdy musí dávat pozor na platnost argumentů a to znamená, připravuje ho to o svobodu.

Ta myšlenka, že jakákoliv závaznost je znásilňování. No a co není znásilňování? No zřejmě od přírody, to není vysloveno, ale myslí se, že od přírody je právě to, že si každé dělá, co chce. Jakmile má přijmout nějakou zásadu, má nějakou povinnost a tak dále, tak je to znásilnění. Tohle je tedy, takhle to také Schelling nemyslel. Schelling myslel tím rozumem nikoliv znásilňování, nýbrž jakousi řeholí, která má velký cíl.

Řeholi ano, ale nikoliv znásilňování. Řehole bez cíle je znásilňování. Tam je ten cíl.

Takže jsou velké rozdíly. Ta fráze vypadá dost podobně. Obrat, rétorický obrat je podobný, ale jde o něco jiného.

I u Marxe jde o něco jiného, protože Marx stále ještě je u toho, že ta pravda je shoda se skutečností. A pravda má nás v tom smyslu, že my se nemůžeme s omylem ani se lží smířit. Jakmile jednou pochopíme, že je rozdíl mezi pravdou a lží, tak už se s tou lží nebo pravdou a omylem, tak už se s tím omylem nemůžeme smířit. Patří k povaze člověka, že ta pravda se ho zmocní. Že už nemůže utíkat. Že se může jenom bouřit, pouhý útek nestačí, musí se vzbouřit anebo to na sebe vzít. Toto je smysl toho, co říkal Marx.

Ale je tam stále ještě přítomno to dědictví staré, že ta pravda znamená respekt k tomu, co je dáno. A potom celá další éra toho dalšího Marxova myšlení vlastně svědčí, že to takhle myslel. Anebo přinejmenším, že Engels to myslel třeba trochu jinak a Marx asi trochu mírněji to také myslel, takže to opustil a že se soustředil na to, co je dáno, že tamto je to rozhodující, proto ten rozdíl mezi tou základnou a nadstavbou.

Tedy po mém soudu Rádl užívá tohoto obratu, řekneme-li, že to je obrat, užívá toho obratu k něčemu *fundamentálně filosofickému*, zatímco ti ostatní nikoliv. On toho využívá k tomu, aby z této *perspektivy* ukázal celou dosavadní tradici filosofickou, vědeckou, ale i obecně tradici obecného povědomí, ukázal jako vadnou. Protože tu pravdu činí závislou na tom, co jest, na objektu.

--- (s2_cleaned.flac) ---

Hejdánek: A vy se ptejte po tom, co jest, ale že všechno, co jest, je povoláno k tomu, aby respektovalo vládu, platnost, závaznost toho, co má být, to jest z toho pravého, toho vskutku pravého. A přitom to pravé nesmí být ztotožněno s ničím daným.

Teď tady vidíte, jak vlastně něco, co u toho Rádla je naznačeno. Jak je potřeba domyslet a pak srovnat s tím, co už bylo. Každý se musí vyjadřovat tak, tu a tam vymyslíte nějaké slovo, nějaký neologismus, nějaký nový obrat. Ale je velmi nesnadné přijít s novým obratem a přitom dosáhnout toho, že lidi tomu správně rozumějí. Vždycky ten obrat je něco ne v posledku rozhodujícího. Vy musíte za ten obrat, abyste

pochopili, k čemu ho bylo použito. Proto také, když najdete jakési analogie, a to někteří dělají, když píší o Rádlovi, že jsou analogie mezi Rádlem a tím jeho důrazem na to, co být má, a mezi tou německou tradicí z těch 20. a 30. let, kteří také mluví o *Soll-sein*. *Sollen* a *Sein* je postaveno a je to taková tradice, která klade důraz na normy, na závazné normy, na hodnoty. Většinou se mluví o hodnotách.

Tohleto dodnes se traduje, proniklo k nám, takže se říká, jaký má, posuzuje se, jaký má kdo žebříček hodnot. Přičemž hodnoty se považují za něco soucího. Co je vaší hodnotou? Nejvyšší hodnota? A teď každé na to odpovídá, že nejvyšší hodnotou je třeba zdraví, štěstí, dlouhá léta nebo auto, bohatství a tak dále. A každý má nějaký jiný žebříček hodnot. A ty hodnoty jsou chápány tak, že slovo hodnota je naprosto prázdné a zaplňuje ho každé jinak.

Takže v této věci, a takhle se to dělalo, když například k nám tahle filosofie německá moc nedolehla, kromě jedné oblasti, a to zase ještě zprostředkovaně, ne přímo filosoficky, ale prostřednictvím právnícké filosofie nebo právní filosofie německé i jiné. A to byla ta takzvaná normativní škola právní, představovaná Kelsenem, Weyrem a dalšími za první republiky a ještě některými, kteří šli malinko po válce, například Berkovcová a její žák Sláma. A ještě psala o hodnotách, o hodnotách psala knížku. Pak se změnilo po devětačtyřicátém roce.

A zase v tomto smyslu. Čili že tam je jistá obdoba, není důležité, stejně jako není důležité, že obrat u Rádla je podobný tomu obratu u Schelera nebo obratu u Rickerta nebo někoho takového. Ten obrat není to rozhodující. Rozhodující je, co se tím obratem vyjadřuje. To musíme dešifrovat. A tedy mně je líto, že kdos to prostě srovnal, mechanizoval u toho Schelera a před Marxem řekl, jako kdyby to nebyla filosofie, jako kdyby to nebylo důležité téma pro filosofickou reflexi. Tady byla prostě polarita, rétorická.

Tady v onom souboru si myslím, že vlastně on mluví o těchto obrazech s cílem nejen nepochybně filosofickým, ale v konkrétní souvislosti se Sokratem. Teď vyšla nedávno, ona je to už nějaký čas, vyšla taková knížka malá, teď si nevzpomínám, včera jsem ji viděl, zapomněl jsem to jméno, rozhovoru s Gabrielem Marcelem, který ale jako filosof, totiž politik... a tam je taková rozmluva zajímavá. Samozřejmě to není žádná systematická filosofie, ale když dva velcí filosofové spolu hovoří a tak jako naznačují, tak on tam něco, co zas sluší domyslet.

Tam jsem si znovu uvědomil, já už jsem to kdysi četl a v tu chvíli jsem to nedal do správného kontextu, netušil jsem nebo neuvedomil jsem si, že to je víc než jenom obrat, víc než jenom rétorická nějaká forma. Že Gabriel Marcel odmítal – ta vědomost mi nebyla cizí, to jsem věděl, ale mně to nedošlo vlastně – že odmítal pro sebe termín nebo název, škatulku křesťanský existencialista. A jenom jednou nějak na to přistoupil za jistých okolností, o tom je tam řeč, za jakých a tak dále, že nerad a že to neměl nikdy dělat, že to tam prostě není. Ale že místo toho volí sám takovou škatulku, do které by se zastrčil, a to křesťanský Sokrates.

Zvláštní, že já to znám já nevím těch 30 let a teprve teď z toho rozhovoru s tím Ricoëurem mně došlo vlastně, jak to souvisí. Jinak ten sokratismus je znám, kdy, a navíc v takovéhle významné souvislosti s Marcelem dohromady, prostě křesťanský *sokratismus*. Prostě *sokratismus*, to je to, co se asi hodí na toho Rádla. Rádl je opravdu reprezentant *sokratismu*, snad křesťanského, ale to je jiná záležitost, to bychom moc hloubali, jestli to je opravdu, jestli vůbec je možno – já mám pochybnosti – jestli je možno nějakou *filosofii* označit za křesťanskou. Já myslím, že takové není možné, že by bylo potřeba zvolit nějaký jiný termín. *Filosofie* je jedna řecká záležitost, a tedy Sókratés je řecký. Křesťanský *sokratismus* mně připadá o nic lepší než křesťanský *platonismus* nebo *aristotelismus*. Já to prostě nemám rád.

Ale ten *sokratismus*, když necháme to křesťanství stranou, tak ten *sokratismus*, to je něco, to je významná věc. Je to strašně důležitá postava, přestože nemáme nic od Sókrata, musíme si ho rekonstruovat, a to musíme dělat u jiných taky, jenomže to není tak nápadné. Řada lidí řekne: on nic nenapsal. A co když napsal? Tak máme stejně jenom to napsané, to jsou písmenka, to jsou značky na papíře, když se to otiskne. No, co máme z Platóna? Máme všechny dialogy, ale to je potišťený papír.

Abychom měli Platóna, tak k tomu potřebujeme nějak najít cestu. Podobně můžeme ovšem najít cestu k Sókratovi, i když nemáme žádné texty Sókratovy, máme ty druhé, z toho kontextu můžeme k tomu textu

dojít. K významu toho textu, který nebyl psán, ale jenom žit.

Takže po téhle stránce mně se zdá, že je možno mluvit o jakémsi *sokratismu*. Já jsem se teď před nějakým časem k tomu dostal, doporučuji vaší pozornosti ten rozhovor. Ten rozhovor je s Marcelem, takže tam jde o Marcela, ale ten Ricœur tam nezůstává moc pozadu. On je ve velké reverenci, s takovou úctou k tomu Marcelovi. Marcel je jeden z jeho mistrů. Marcelovi bylo už přes 80, 85 let, když spolu hovořili, asi 80, a Ricœurovi bylo přes 60. Dneska je Ricœurovi 83, 84. A takový starý pán už, a on je takový neobyčejně žákovský. Já jsem to četl s takovou podivnou náladou, rozpoložením myslí, kde vlastně já jsem se naposled takhle choval ke Kozákovi na studiích, ale třeba vůči Patočkovi už jsem nikdy takhle žákovsky nevystupoval. Tam jsem byl takový ostřejší. A když jsem to teď bral, ta loajalita Ricœurova vůči němu mě úplně zasáhla. Ale to je jiná věc, doporučuji vaší pozornosti.

Tedy ten *sokratismus* nenajdeme ani u Schellinga, ani u Ludwiga Feuerbacha, ani u Marxe, najdeme ho teprve u toho Rádl. Tam je to něco jiného, i když ten obrat vypadá stejně. A je to vidět na tom, jak mluví Rádl u Patočky třeba o Sókratovi a jak to dává věcně do souvislosti s tou svou koncepcí morálnosti, nebo jak tomu říká – morálky. Slovo morální u Rádl je něco specifického a nesmíme tam strkat to, co známe odjinud. Teď je zase taková tendence odporu a protestování proti moralizování, a jak se řekne morálka, tak se chápe moralizace. Samozřejmě, že to je něco úplně jiného. A když mluví o morálce a morálním řádu Rádl, tak to musíme chápat z Rádl a nikoliv tam strkat to, co známe kolem sebe nebo co máme v sobě.

Proto když mluví o zákonech, o morálních zákonech – mluví jednak o morálním řádu a jednak o morálních zákonech – zase ten Rádl tím myslí něco specifického. Musíme se snažit tomu rozumět a ne tomu dávat své významy. Rádl tam říká, že příklad morálnosti je spravedlnost, čest, pravda. Tam vidíte, že to není žádné moralizování. Když jste vyzýváni k tomu, abyste byli počestní nebo poctiví, abyste dbali cti, abyste jednali cti – případně, jak by se to řeklo, podle cti – aby to bylo případné pro čest, a abyste byli hodní poctiví, abyste byli cti hodní. To je něco jiného než moralizování. Moralizování je, když potkáte žebráka, tak mu musíte dát nejméně dvě koruny nebo pět korun. To je zákonictví. Musíte dávat pozor, nesmíte přehlédnout, když je někde nějaký žebrák, a dát tam dvě koruny nejméně. Můžete dát víc, ale zase ne moc, protože žebrák by měl víc a ještě někomu dalšímu. Takovéhle pravidlo, to není to, co má na mysli Rádl. Takže že užívá slovo morálka nebo morální řád nebo morální zákon, tak to není to, co běžně se myslí, že je to moralizování. No a teď tam říká: pravda, to je morálka. Pravda je morálka. To je příklad morálnosti, spravedlnost, čest, pravda. To je jasné, že myslí něco jiného, to nejsou zákony morální, i když o nich mluví. Rádl si tam cení Sókratovo učení, že morálnost jistojistě jest, je dříve než ji lidé formují takže teď vidíte, jak Rádl je nešťastný, že neví, jak se vyjádřit. On má za sebou, samozřejmě můžeme také to interpretovat, já bych vás před tím varoval, interpretovat, že to je starý nemocný Rádl, který už nemusí být brán vážně, protože on všechno důležité napsal, dokud byl zdrav. To je snad nakonec v *Dějínách filosofie* a tohle už je taková slabomyslnost starého pána. Toho se snažila Komárková tak naznačit, že to už je ten nemocný a starý Rádl. „To už není ten náš Rádl,“ napsala. „Ten náš platonik, tohle je Rádl, který zase po aristotelsku upadá do sentimentu,“ říká Komárková. „Zase vzpomíná, jako každej stařec vzpomíná na své mládí a na přátele, jak v Malé Hradné v kostele tam se zpívalo *Te Deum* a vzpomíná si na ten kostel, jistě barokní,“ a tak jo. „To už prostě není ten náš Rádl,“ jo.

No tak já myslím, že takovéhle věci nesmíme, čistě z metodických důvodů, ale i z morálních, nesmíme nikdy dělat. A nesmíme to dělat ani v případě, kdy jde nejen o nějakou demenci stařeckou, údajnou, já si myslím, že tohle není žádný dopad demence, ale i když jde o člověka, který je duševně nemocný. Já si myslím, že tohle nesmíme dělat nikdy nikomu. Tam nepochybně jsou vlivy nemoci, ale my musíme to číst a ne to shodit ze stolu a teď najít, kde je vliv nemoci a kde není vliv nemoci a kde je něco, co platí, i když to třeba je vliv nemoci a stejně to platí. Ta nemoc může fungovat někdy jako světlo, které ozáří nějaký kout, který zůstává temný jinak. Čili metodicky je to nepřipustné, je nedůležité, jestli se někdo zbláznil, nebo ne. Jde o to, jak to vypadá. A my to musíme brát vážně, jak to formuloval, a pokoušet se tomu porozumět v tom nejlepším slova smyslu, v té interpretaci k tomu významu, bez ohledu na to, že to

předem nějak zneuznáváme nebo nějak relativizujeme.

Rádl tedy říká, že ocení na Sókratovi jeho učení, že morálnost jistojistě *jest*. Tam je problém, že on řekne *jest*, morálnost jistojistě *jest*, a přitom na konci *Dějin filosofie* řekne, že pravda vlastně není a na jiném místě, že Bůh vlastně není, ale *má být*. Proti *jest* dává *má být*. A teď tady řekne, že cení na Sókratovi jeho učení, že morálnost jistojistě *jest*, je dříve, než ji lidé formují. Jak tohle vyložit?

No tady, po mém soudu, je důležité se tázat, kterým směrem vidíme to předtím. To dříve. Co to je dříve? A když jsme si předtím řekli, že pravda nebo to pravé, právo, spravedlnost, že je dříve než člověk, dříve než lidé, dříve než společnost, že se lidé rodí do těch práv, a nikoliv, že si je sami nějak vymýšlejí nebo vytvářejí nebo něco takového, co to je to dříve? Kde budeme hledat to dříve? V minulosti? Pokud ano, no tak je to jenom jiný druh toho, co *jest*. Je to jiný druh danosti, to, co bylo v minulosti. Tedy jinými slovy, my tady nemůžeme přistoupit na chápání toho *jest* jako danosti.

Je to zdůraznění na to, že ta pravda nebo morálnost, to, co *má být*, pravda, spravedlnost, právo a tak dále, že je dříve. Důležité je to dříve, a ne že *jest*. Protože kdyby dříve, to by znamenalo, že byla. Ale ne, *jest* dříve. Tam jde o změnu chápání toho *jest*. A zejména jestliže to *jest* nemá být danost, jestli není to *jest* v minulosti, no tak nám nezbyvá nic jiného než to umístit do budoucnosti. Morálnost jistojistě *jest*, je dříve, než ji lidé formují, znamená: je dříve ne v minulosti, nýbrž v budoucnosti.

Po mém soudu je tohle věc, kterou Rádl neformuloval dost jasně nikde. Já jsem se aspoň s tím nesetkal. Uvidíme, jestli někdo z těch mladých, kteří se teď pustili do Rádla, jestli tam najdou něco někde zapadlé v nějaké brožůře nebo něco, jestli najdou nějakou formulaci, která by to doložila. Ale po mém soudu lze jediným směrem, jediným způsobem domyslet tuhle tezi Rádlovu, že dříve chápeme jako dříve v budoucnosti. A teď bych to chtěl vyjasnit pro většinu z vás. Kolega už to zná, ale nevím, jestli většina z vás to nezná. Jaký je vlastně rozporný způsob, jakým myslíme o čase. Je to věc, která... já nenabízím řešení, ale chci ukázat, jak jsme si nejasní, nedůslední, jaké vnitřní pnutí a jaké rozpory jsou v našem předporozumění času a dění. Především chci ukázat na tom, na té otázce, jak vlastně začíná nějaká věc. Jak začíná? No začíná tak, že ještě nejdřív není. Nejdřív ještě není, že. To je začátek věci. A Řekové naopak říkají, že každá nová věc začíná tak, že je následkem něčeho, co už bylo. Čili nejdřív něco je a vy převádíte něco nového, převádíte na to staré, co už tady bylo. Tohle nám vtiskl Řekové. A ono to v některých směrech funguje, a to ve směrech, kde nejde o nové věci, nýbrž jde o setrvačnosti. Tam, kde jde o setrvačnosti, tam skutečně se můžeme ptát, co předcházelo směrem do minulosti.

Všecky chemické rovnice předpokládají, že na začátku máte třeba několik atomů, musí být určitý počet, aby ta rovnice platila. A teď ty atomy máte nejdřív zvlášť, máte 2 H a 1 O, na druhé straně máte H₂O. To taky tam máte 2 H a taky 1 O, na obou stranách je totéž, jenomže na jedné straně máte dva plyny, na druhé straně máte vodu. Ale co ta rovnice říká, ta rovnice říká, že vlastně se nic nestalo. Původně to vypadá jako plyn, pak jako voda, ale vlastně je to furt totéž. Furt je to vodík a kyslík. Něco se málo změnilo, to jsou ty energetické poměry. Když ten vodík shoří v tom kyslíku, tak se vyvine značné množství tepla, naproti tomu když máte vodu a chcete to rozdělit na vodík a kyslík, tak musíte dodat značnou energii. To je problém toho jinak velmi perspektivního zdroje spalování v automobilech a letadlech a nevím co všechno. To by byl ideální případ, spalovat vodík a výsledek je čistá voda, nikomu neškodlivá. Problém je, že nevíme, jak vyrábět v dostatečné míře ten vodík z té vody. Jinak zásob je dost, ve světových oceánech vody máme dost. Ale jak z toho vybrat extra vodík a extra kyslík? To je tak nákladná věc, že to přijde strašně draho. A dokud ta nafta a benzín a tak dál nebudou daleko dražší, tak se nevyplatí přejít na vodík.

Jinak, ale vlastně ta rovnice říká, že se nic nestalo. Nic takového nemůžeme udělat tam, kde se objeví něco nového. A když se to dělá, tak je to úplně křivé. Takže říct, že člověk vlastně není nic jiného než opice, jenomže mluví, žvaní víc, oni taky trochu mluví, skřehotají všelijak, ale člověk víc, takže to je ten rozdíl, opice žvanící. Nebo že vlastně život není nic než neživé atomy, které za jistých okolností vypadají, jako že je to živé, ale vlastně život je jenom zdání.

Tak proti tomuhle tedy ta sokratovská metoda je v tom, že tohleto nebere. Sokrates se odvrací,

samozřejmě to je podobné jako u sofistů, ale je to motivováno jinak. O Sokratovi se říká, že to byl první filosof, který se zády obrátil k přírodě. Všichni ostatní filosofové, ono to není tak přesné, zejména proto, že nevíme, co je to příroda pro Sokrata a pro ty staré myslitele, naše příroda je něco jiného, ale stejně se to dá takhle říct, že je to odvrát od přírody a zájem o člověka a lidské společenství, o politiku. Zejména u sofistů, rétorů to byl zájem tenhle, ty kašlali na přírodu. Sokrates tedy je představitelem filosofie, která se obrací zády k přírodě. V této věci já bych nerad sokratikem byl a považuji za naprostou chybu, když se filosof obrací zády k přírodě, a z toho důvodu mám jistou distanci vůči těm největším filosofům našeho století, Jaspersovi a Heideggerovi, protože se obrátili zády k přírodě. Jaspers ani Heidegger nemají žádnou filosofii přírody.

Jejich současník Nicolai Hartmann je takový [nesrozumitelné] filosof ve srovnání s nimi. Je to takový akademický filosof, ovšem velmi důležitý v jedné věci, že on je takový úředník filosofický, který má své účty v naprostém pořádku. Ten na nic nezapomene. A proto musí mít také filosofii přírody. Skutečně ta kniha, tlustopis, se jmenuje *Philosophie der Natur*. A pak má *Philosophie der geistigen Welt*, extra, to je něco jiného. A má celou řadu jiných, prostě nevynechá nic, má etiku, hroznou etiku, ale když chcete něco napsat z oboru etiky, tak musíte znát Hartmanna, který vám ukáže, co všechno musíte promyslet. On vám nedovolí, abyste na něco zapomněli. Jeho řešení nestojí za nic. Ale vyjmenuje všechno. A vy o tom víte. Prostě v tomto smyslu je to naprosto nepostradatelná četba, Nicolai Hartmann, protože kdykoli cokoli děláte, tak je potřeba k té věci přečíst Hartmanna. Je to nesnadné a nudné čtení, ale bez toho vždycky na něco zapomenete, kdežto ten Hartmann nezapomněl snad na nic. Já aspoň jsem nikdy nepřišel na to, že by na něco zapomněl. On o tom má třeba půl věty, ale je to tam.

No a po téhle stránce já myslím, že je potřeba si uvědomit, že třeba v tom Sokratovi je jistý problém, že ten odvrát od té přírody tam skutečně je a tuhle stránku toho sokratismu bych nerad bral. Ale to není to nejpodstatnější. To má Sokrates společné se sofisty. Co je ale zvláštní u Sokrata a proč ho nemůžeme považovat za sofistu, je, že on si nemyslí, že člověk může, a to ani filosof, ani rétor, že by mohl slabé důvody učinit silnějšími nebo silné důvody slabšími. Že nemůže žonglovat s *logikou*, nemůže žonglovat s pojmovým myšlením. Že pojmové myšlení je něco, co je třeba respektovat. A pojmové myšlení pro něj není nikdy jenom *logika*, *formální logika*, nýbrž je to myšlení věcí. *Logika* nikdy nemůže být odtržena od věcí, nikdy se nesmí stát formální záležitostí. To je chyba, kterou udělal Aristoteles a zase jsme v tom vleku, od té doby se mluvilo o *formální logice*, o školské *logice* a tak dále a po téhle stránce zase bych se mohl právě doufám odvolat na *Heideggera*, který říká, že i ta nejformálnější *logika* má *metafyzické* předpoklady, tudíž není formální zcela. Jenom dělá dojem formálnosti.

Takže to, že ta *logika* sokratická, sokratovská a sokratická není formální, to je právě to podstatné na Sokratovi na rozdíl od těch sofistů. *Rádl* potom říká, že tedy, že proto Sokrates učil, a to je největší věc v jeho učení, to cituji *Rádl*, to je největší věc v jeho učení, totiž že učil, že pravda jest dříve, než jsme se narodili, že její vládu jen objevujeme. Zase je to formulace, která, jako jsme před chvílí měli tamto „jisto jistě jest“, je dříve než ideu, tam, když jde o to, že dříve než lidé formulují, tak by to bylo jako že než je ta formulace. Ale tady se dokonce říká, že je to vláda, kterou objevujeme, a ta vláda tady je dříve, než jsme se narodili. My jsme začali s úvahami o tom, jak to je s událostí. Než událost začne, tak kde ta událost je? No nemůže být v minulosti. Když uvažujeme o události jako o něčem, co je nové, a nechceme to stůj co stůj převádět na něco starého, tak tu novost musíme předpokládat jako předcházející tomu, než to nastane. A předejít tomu, než to nastane, lze jen tak, že je to v budoucnosti, přichází to z budoucnosti.

Rádl potom říká, že tu jde o sám základ *metafyziky*. Odtud pochází Platonovo učení o *ideách*. Tady vidíte, že *Rádl* si uvědomuje něco, co ho láká na tom Platonovi. Platonovo učení o *ideách* vidí v perspektivě toho, že ty *ideje* jsou tady dříve než věci. Jenomže to Platonovo učení je řecké. Dříve znamená, že předcházejí stvoření světa *demiurgem* třeba. A předcházejí prostě proto, protože jsou věčné. Zvláštní na tom je, že když jsou věčné, to znamená, že jsou nejenom v minulosti, ale také v budoucnosti. Ten Platon s tím učení o *ideách* je zvláštní tím, že ty *ideje* nenechává v minulosti, nýbrž on je pozvedává nad

minulost, přítomnost i budoucnost, nad čas. On z nich dělá něco nadčasového, ale věčně trvajícího. Tahle ta myšlenka je pak strašně důležitá pro křesťanství, pro *teologii*, že Bůh je takto chápán, ale je řecká. Když najdeme charakteristiku Boha jako věčného odvěků a tak dále a na věky v Bibli, zejména ve Starém zákoně, tak to ještě není dotčeno touto *filosofií*. Takže tam to musíme vykládat jinak. To, že tam je stejné slovo, zase nic neznamena. A to bychom museli jít k tomu zvlášť.

Ted' zůstáváme u *Rádl*a a u toho, že ten základ *metafyziky* je něco, na co poukazuje už Sokrates a Platon to pak formuluje svým učením o *ideách*. Nechme ted' stranou, zda to učení o *ideách* je skutečně Platonovo, to je do diskuse mezi *platonology*, ale je tady formulace, která nás může varovat, že to učení o *ideách* není sokratické, nýbrž že odtud pochází Platonovo učení o *ideách*. A je to základ *metafyziky*, přičemž tedy samozřejmě základem *metafyziky* se tady myslí *metafyzika* v novém smyslu, nikoliv ta tradiční, poněvadž ta tradiční samozřejmě právě předpokládá něco jako to učení o *ideách*. To jest o té neměnnosti, věčnosti, tedy něčem, co nemá souvislost s časem, co je mimo čas, nad čas, nebo prostě skrze čas trvá neměnně. Sokrates tedy podle *Rádl*a je pravým učitelem *metafyziky* a bude jednou záchranou pro svět. Čili je evidentní, že nejde o *metafyziku* v tom starém smyslu, která končí, nýbrž bude to jednou záchranou pro svět, který utonul v *sofistice*. Pak tam jsou také jisté distance. Musíme končit, ke kterým se ještě vrátíme. A hlavní věcí je učení Sokratovo, že jest jen jedna pravda, jedna čest, jedna spravedlnost, jedno rozumné chování, rozumné jednání. Opět, co to znamená, ta jedna, to bude naší záležitostí, protože nám jde také o to, jestli práva, lidská práva, jsou jakousi mnohostí, jak to vypadá podle těch formulací mezinárodních dokumentů, anebo jestli je jen jedno právo pro všechny. To je ta otázka, jako je jedna pravda, nebo jsou různé pravdy. Tímhle se budeme muset také zabývat. Je to tedy jedno rozumné jednání, a vy jistě chápete, že se tím myslí něco jiného než jakýsi pravzor, který má každý napodobit. Jistě je to jinak, že je tam jedno rozumné jednání a v každé situaci je jenom jedno to pravé, a neznamena to, že ve všech situacích je možné jenom jedno pravé. Tohle bude náš problém.

Jiný hlas: Také za 14 dnů najdete Marii Rottrovou a písničku zřejmě letošní *Nikdo nejsou kytky* pod políčkem *Božena dvě*. Seznam internetový nabízí 25 písniček, které vám dnes také hrajeme. My jsme jich ve vysílání nabídli pouze pět. Připomínám naši internetovou adresu www.rozhlas.cz/hradec. V kolonce soutěže najdete nejen pravidla naší hry, ale také těch 25 krásných melodií, o které jste si psali. Kterou v...